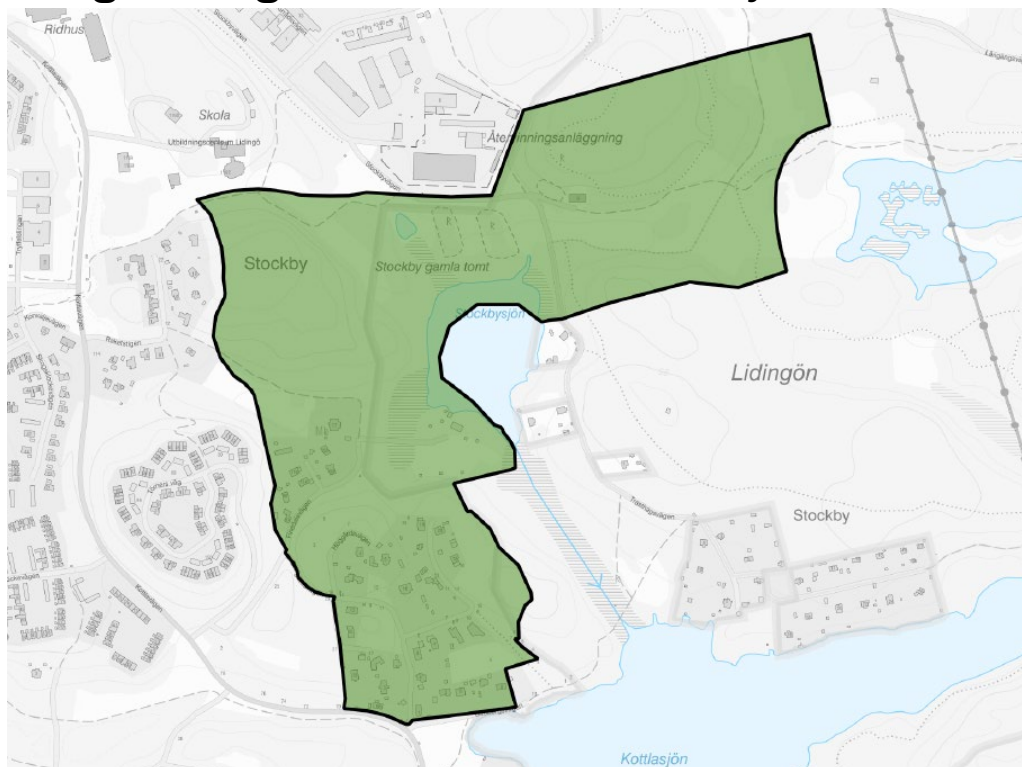

Storgårdsvägen, Finedal och Stockby tomt

Bakgrund

Områdets södra del med Kottla gård hör till stadsdelen Skärsätra. Norra delen med Finedal och Stockby tomt hör till Stockby. Storgårdsvägen-Finedalsvägen är en gammal vägsträckning som kan anas redan på den äldsta bevarade Lidingökartan från 1660-talet. I 1700-talets kartbild är den väl förankrad. Med all sannolikhet har vägen ursprung som en förbindelseled från stranden vid Mölna. Stråket har gått upp längs Mölnaån, vidare utmed Kottlasjön och Stockbysjön, upp till Stockby och vidare upp mot öns centrum vid Lidingö kyrka. Troligen har vägen ett långt äldre ursprung än 1600-tal. Stockby har förhistoriska anor och finns omnämnt i skrift 1384. Förekomsten av ett gårdsgravfält från yngre järnålder kan med all sannolikhet även förankra gården i förhistorisk tid. Stockbys tidiga historia är inte närmare känd. Det verkar ha varit en liten bybildning med ett par gårdar som senare sammanslagits till en enda gårdsenhet. 1819 års karta visar en tvådelad bytomt. Norra delen av bytomten är i dag överbyggd av ett industriområde. En järnåldersgrav (fornlämning) finns fortfarande där och indikerar att det befintliga gårdsgravfältet troligen varit betydligt större tidigare. (Norra delen ingår inte i den aktuella kulturmiljön). Södra delen av bytomten är skyddad som fornlämning. Mangårdsbyggnaden på Stockby gård brann i slutet av 1800-talet. Ekonomibyggnaderna revs kring 1950.

Kottla gård kan härledas till åtminstone 1600–1700-tal och var fram till 1811 ett torp under Stockby. Därefter blev Kottla ett självständigt hemman i jordeboken.

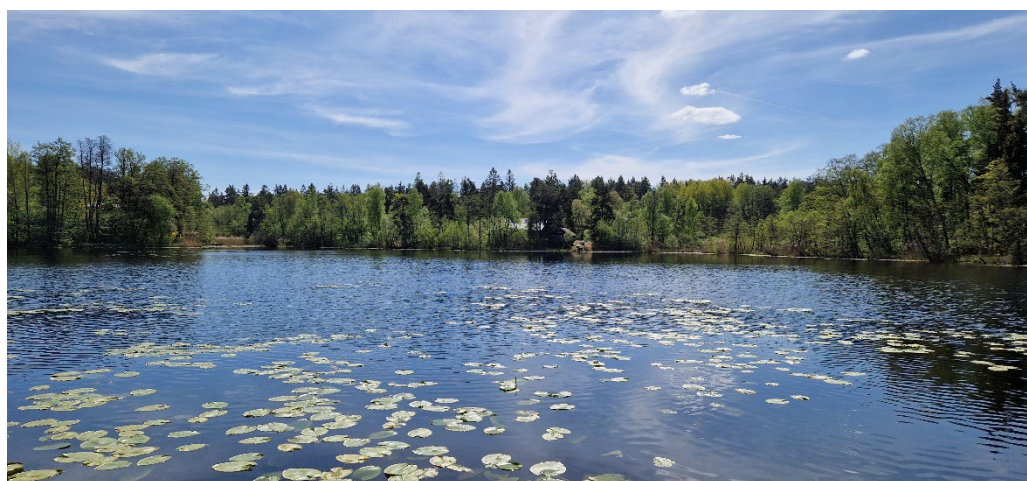
Finedal i Stockby var en av de första sommarvillorna i området kring Stockbysjön och Kottlasjön. Artillerifyrverkare Adolf Rickard Törner hade på 1870-talet varit med om att utveckla Gångsätra för sommarboende. Törner lät uppföra Finedal som sin privata sommarvilla 1886, uppkallad efter hans hustru Josephine, "Fine". Finedal blev 1979 förklarad som byggnadsminne.

Törner hade varit sergeant vid Kungliga Göta Artilleriregemente. Sannolikt hade han där förvärvat både kunskap och intresse för lustfyrverkerier. Törner gav även ut handböcker i fyrverkeriets konst. På 1880-talet startade han tillverkning av fyrverkeripjäser vid Finedal, på en tomt vid Stockbysjön. Efter A. R. Törner drev sonen Jean och sonsonen Cecil den lilla fyrverkerifabriken vidare. Verksamheten var i drift till 1972.

Enklare små sommarvillor byggdes i Stockby nära Finedal ca 1905–1920. I dag är de flesta ombyggda till åretruntbostäder.

Beskrivning av området

Kulturmiljön omfattar bygden kring Storgårdsvägen–Finedalsvägen och vägens gamla förlängning norrut upp mot Stockby bytomt. Omgivningarna kring Kottlasjön med hållmarker, bergknallar, lövskog och tallskogsdungar påminner i många avseenden mer om skärgårdskust. Vid Stockbysjön dominerar en mer lövskogspräglad insjökaraktär. Från Stockby gravfält vid Stockbysjöns nordspets går vägen österut mot Långängens gård.

Stockbysjön. Vy från Stockby brygga mot Törners fyrverkerifabrik.

Storgårdsvägen/Finedalsvägen

Från Badbergsvägen vid Kottlasjön i söder går Storgårdsvägen upp mot Kottla gård och i förlängningen norrut. Området är kuperat med bergknallar och dalsänkor. Här förekommer inslag av alkärr och sankare mark. Skogen domineras av tall med stora

inslag av lövträd, bland annat ek. Skärgårdsterrängen är här mycket utpräglad och vägen är starkt landskapsanpassad som äldre vägar brukar vara. Vägen letar sig fram i så torra lägen som möjligt. Den passerar små klyftor mellan markerade klippor och bergknallar, undviker sankmarker och ringlar upp och ner mellan backar och dalgångar. Storgårdsvägen är lika smal som på 1800-talet och är fortfarande helt grusbelagd. Här finns flera mycket karaktärsfulla vägpassager, exempelvis vid Kottla gård samt närmare Finedal där vägen löper mellan klippväggar. Den här typen av ålderdomliga vägmiljöer i skärgårdsmiljö från det gamla agrarsamhällets tid är i dag generellt ovanliga. Samma gäller i hög grad den lilla vägen Finedal-Stockby tomt. Även angränsande lokalvägnät med Höggårdsvägen, Lillgårdsvägen och Källvägen har en bibehållen småskalig karaktär.

Storgårdsvägen/Finedalsvägen har åtskilliga karaktärsfulla vägpassager där vägen slingrar sig genom landskapet.

Kottla gård (Lidingö 9:74) är den äldsta bebyggelseenheten i söder, med anor från 1600-talet. Starkt karaktärsbärande i kulturmiljön längs vägen är den välbevarade mangårdsmiljön med huvudbyggnad präglad av sent 1700-tal och 1800-tal. Detta är en av Lidingös bäst bevarade och mest ursprungliga äldre mangårdsbyggnader. Häckar, staket och högvuxna lövträd ramar in mangården mot vägen och bidrar i hög grad till vägens starka förankring i Lidingös agrara förflutna. Gården har format grundstrukturen i bebyggelsemönster och markanvändning i bygden kring vägen. En före detta ekonomibyggnad till Kottla, kanske från ca 1800, står på den avsöndrade granntomten (Lidingö 9:98). Spåren av ett småskaligt hävdad agrart kulturlandskap på gårdens gamla inägor är lätta att uppfatta på flera ställen längs vägen. Detta med tonvikt på området kring Kottla gårdstomt. Delvis har detta senare förändrats genom avstyckningar för sommarvillor som gjordes i tidigt 1900-tal. Detsamma gäller igenväxning i sen tid av tidigare hävdad åker, äng och betesmark. Enstaka inslag finns i grannskapet fortfarande av stenmurar, små odlingsrösen och gamla solitära lövträd. Villorna kring Kottla gård ligger i två glesa men koncentrerade klungor, norr

och söder om gården. De glesa klungorna medför att man inte uppfattar bebyggelsemönstret som tätt, vilket är till fördel för kulturmiljöns karaktär.

Kottla gård från 1780–1790 tillbyggdes på 1880-talet mot trädgården med denna mycket rikt utsmyckade veranda i två våningar. Kottla mangårdsbyggnad är en av de äldsta och mest värdefulla i sitt slag på Lidingö. (Lidingö 9:74.)

Flertalet före detta sommarvillor har fortfarande ganska stora och luftiga tomter och nästan alla tillkom mellan 1905 och 1925. Det stora flertalet påminner om små stadsvillor och egnahem från tidsperioden. I regel är de uppförda i 1–1½ våning med vind och källare under brutet tak eller sadeltak med tegel eller ståndfalsad slät plåt. Fasaden är antingen panelklädd, ofta med spåntad panel, eller reveterad med ljus puts. Ett fåtal är lite äldre större villor som anknyter till det tidiga 1900-talets rikt utvecklade panelarkitektur, främst den väl bibehållna Villa Hangöborg från 1900-talets början (Lidingö 9:69). Många villor har blivit mer eller mindre förändrade i samband med senare tiders renoveringar och ombyggnader för permanentboende. Lidingö 9:61 från 1927 hör till de villor som behållit mest av ursprunglig karaktär. Lidingö 9:75 lär ha hört till gårdsbebyggelsen på Kottla men byggdes om till villa på 1910-talet.

Under 1940- och 1950-tal byggdes några mindre villor för permanentboende vid Badbergsvägen längst ner i sydost vid Kottlasjön. Lidingö 9:80 från 1954 är i dag den bäst bibehållna av dessa.

Norra delen, Finedal–Stockby

I bågen väster om Kottla gård byter Storgårdsvägen namn till Finedalsvägen, vilket också i stort markerar gräns mellan Kottla/ Skärsätra och Stockby. Finedalsvägen har i allt väsentligt samma välbevarade karaktär av gammal landsväg som Storgårdsvägen. Området närmast Stockbysjön har fler inslag av ljusa lövskogspartier med ädellövträd än det lite kargare och klippigare vid Kottlasjön. Närmast Finedal finns dock en blandskogskaraktär av tall och lövskog.

Söder om Villa Finedal finns en mindre klunga av villor med lite blandad karaktär och utformning. Mer originellt är att någon har putsad bottenvåning och faluröd panelklädd övervåning. I övrigt är det i huvudsak samma typ av villor ålders- och karaktärsmissigt som kring Kottla gård. Samtliga villor söder om Finedal har dock genomgått förändringar i sen tid.

En mycket genuin och särpräglad kulturmiljö är den före detta sommarvillan Villa Finedal (Finedal 1) samt den anslutande Fyrverkerifabriken (Lidingö 9:56) vid Stockbysjön. Båda är skapade av artillerifyrverkaren A.R. Törner på 1880-talet. Byggnadsminnet Villa Finedal från 1886 är utförd i en tidstypisk panelarkitektur som är mycket välbevarad.

Finedal 1. Villa Finedal från 1886 är en av skärgårdens välbevarade sommarvillor och skyddas som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen.

Framme vid Stockbysjön, nära villan, anlade Törner den lilla fyrverkerifabrik där byggnaderna fortfarande står kvar. Bebyggelsen utgörs av en fyrverkeriverkstad i gråsten och trä, en krutbod i gråsten samt tre faluröda krut- och förrådsbodas, alla under ståndfalsade skivplåttak. Byggnadslämningar och andra spår finns av den industriella verksamheten vid sjön. Den småskaliga anläggningen bland glesa höga furor mellan skogsbyn och sjöstrand är mycket väl sammanhållen.

Fyrverkerifabriken från 1880-talet är ett småskaligt industriminne, en mycket värdefull särpräglad industrimiljö, naturskönt belägen vid Stockbysjön.

Vägen Finedal-Fyrverkerifabriken

Vägen från Finedal är en rak väg som förbinder sommarvilla och fabrik. Villan är placerad i fonden för vägen och dess närmaste omgivning har vuxit igen, men skulle om den hävdades ge vägen den inramning som var tänkt.

Strax norr om Finedal finns ytterligare en värdefull vägmiljö, en liten lokalväg av stort kulturhistoriskt intresse. Vägen är en rest av det vägsystem som förbundit Mölna-Kottla-Stockby med Lidingö kyrka. Inte mindre än sex husgrunder finns längs vägen som åtminstone kan härledas till 1700-talet. Husgrunderna är från 1800-talets slut och var grunden till stora växthus som anlades av A.R. Törner.

Vägen Finedal-Fyrverkerifabriken förbinder sommarvilla och fabrik. Vy mot det gamla fabriksområdet.

Stockby

Stockby gårdsväg, den gamla landsvägen mot Stockby, går norrut från Finedal, i dag endast som en gångstig, men med alla den gamla landsvägens kännetecken. Den ringlar fram i mestadels torrlänta lägen genom lövskogsdungar och tallbackar ovanför sankta strandpartier vid Stockbysjöns västra sida. Vid nordändan av sjön går

vägen fram till Stockby gamla bytomt och möter vägen mot Långängen. Stockby gårdsväg med sin mycket ålderdomliga karaktär står i dag för samma sällsynthet ur kulturhistoriskt avseende som Storgårdsvägen-Finedalsvägen.

Vägen Stockby-Långängen följer sannolikt ett gammalt kommunikationsstråk mellan de två järnåldersgårdarna. I dag är här ett gångstråk i Långängen-Elfviks naturreservat. Uppe i slutningen ligger Stockby järnåldersgravfält. Längre ner till höger, utanför bild, ligger södra delen av Stockby bytomt vid Stockbysjön.

Platsen för Stockby gamla by (fornlämning Raä Lidingö 59) är ett mycket intressant område ur kulturhistoriskt perspektiv med bytomten och gravfältet i karaktäristiskt höjdläge ovanför sjön. Detta innefattar även sammanhangen med de ålderdomliga vägstråken och det angränsande småskaliga kulturlandskap som fortfarande till stora delar har kvar den agrara grundstrukturen.

Stockby gamla bytomt har ett karaktäristiskt gammalt bebyggelseläge på en låg rygg strax ovanför sjön. 1384 omnämns Stockby i skriftliga dokument men gravfält och ortnamnskaraktär daterar bebyggelsens ursprung till yngre järnålder.

Endast den södra delen av Stockby gamla bytomt finns i dag bevarad, bestående av två närliggande områden med minst två husgrunder, en källargrund samt en större husgrund på en uppbyggd sten-terrass. Till stor del torde de synliga lämningarna vara från Stockby gård som brann ner i sent 1800-tal.

Fornlämningsområdet är delvis bevuxet med lövskog, delvis har det hagmarkskaraktär. Området kan med all sannolikhet innehålla fler kulturlager, lämningar och strukturer än vad som numera kan ses ovan jord. Norra delen av den ursprungliga bytomten är utplånad och överbyggd med byggnader för återvinning-

och industriändamål. Dessa bildar numera en skarp avgränsning för kulturmiljön norrut.

Gravfältet från järnåldern (fornlämning Raä Lidingö 7) ligger uppe på moränryggen i nordost och omfattar fem runda stensättningar. Tidigare bör gravfältet ha varit större och sträckt sig upp mot den norra delen av bytomten där fortfarande en gravhög finns kvar i det för övrigt utplånade byområdet.

Det kulturhistoriskt värdefulla förhållandet mellan gravfält, det södra byläget närmare sjön och de agrara spåren av byns gamla inägomark i slutningens kulturlandskap är lätt att uppfatta och åskådliggöra. Vyerna längs Stockbysjön mot Pennaflod och mot öster bort mot Långängen är på så vis också av kultur- och agrarhistoriskt intresse.

Vägen Stockby-Långängen följer sannolikt ett gammalt kommunikationsstråk mellan de två järnåldersgårdarna. I dag är här ett gångstråk i Långängens naturreservat. Kulturlandskapet är fortfarande ganska öppet, troligen har här varit betesmark mellan gårdarna. Eftersom både Stockby och Långängen härstammar från yngre järnålder har kulturlandskapet här ett särskilt tidsdjup som är viktigt att uppmärksamma. I det överskådliga kulturlandskapet hänger kulturmiljöerna kring Stockby och Långängen mycket nära samman, utan någon självklar upplevelsemässig avgränsning.

De öppna slutningarna från Stockby järnåldersgravfält (Raä Lidingö 7) ner mot den medeltida bytomten (Raä Lidingö 59) vid Stockbysjön har ingått i byns inägomark.

Sammanfattande värdering

Områdena vid Storgårdsvägen, i Finedal och Stockby tomt utgör tillsammans en särskilt värdefull kulturmiljö. Här finns landskapsavsnitt kring äldre väg- och kulturlandskapsmiljöer som speglar en lång och säregen bebyggelseutveckling längs Kottlasjön och Stockbysjön. Området är hävdad sedan järnåldern, under medeltiden och har långt in på 1900-talet haft en påtaglig landsbygdsprägel. Ur agrar-, industri- och byggnadshistorisk synpunkt är detta en kulturhistorisk kärnmiljö med lång och tydlig kontinuitet i tid.

Flera välbevarade och tydligt upplevelsemässiga tidsskikt formar kulturmiljön och ger den dess egenart. Det är den starka kopplingen till det gamla agrarsamhället från järnålder till sent 1800-tal, Lidingö som en av de tidiga sommaröarna i Stockholms skärgård och den tidiga industrialismens nedslag.

Miljön är uppmärksammas som kulturmiljö i "Lidingö – Kulturhistoriska miljöer" (Stockholms Länsmuseum, 1990). Området ingår delvis som grön kulturmiljö i "Lidingös gröna kulturmiljöer" (2013).

Fornlämningar skyddas enligt Kulturmiljölagen. Information om fornlämningar kan hittas i Forsök hos Riksantikvarieämbetet.

Villa Finedal är skyddad som byggnadsminne enligt kulturmiljölagen.

Karaktärsdrag

- Mycket välbevarade agrarhistoriska bebyggelser och kulturlandskap kring Stockby och Kottla.
- Stockby gårdsväg med ålderdomlig karaktär.
- Stockby gamla by med gravfält i karaktäristiskt läge ovanför sjön.
- Stockby järnåldersgravfält (Fornlämning enligt Kulturmiljölagen).
- Sommarvillor från 1880-1905 framförallt byggnadsminnet Villa Finedal.
- Fyrverkerifabriken vid Stockbysjön som utgör ett småskaligt industriminne från 1880-talet.
- Storgårdsvägen/Finedalsvägen som en av Lidingös äldsta och bäst bevarade agrara äldre vägar med stark skärgårdskaraktär som följer landskapet.
- Kottla gård som starkt karaktärsbärande i kulturmiljön längs Storgårdsvägen/Finedalsvägen.
- Kottla gård har en mycket välbevarad huvudbyggnad med hög ursprunglighet från sent 1700-tal och 1880-tal samt en välbevarad helhetsmiljö med trädgård, gamla högvuxna lövträd, häckar och staket som är mycket väl sammanhållen.
- Kulturlandskap nära Kottla med spår av småskaligt hävdad landskap på gårdens gamla inägor och enstaka inslag av stenvägar, små odlingsrösen och gamla solitära lövträd.

- Glesa villagrupper kring Kottla gård i klungor norr och söder om gården med luftiga tomter till före detta sommarvillor från ca 1905 – 1925 där egnahemskaraktären dominerar.
- Ett fåtal större, ljusmålade, villor i det tidiga 1900-talets rikt utvecklade panelarkitektur, exempelvis Lidingö 9:69 (Villa Hangöborg), Lidingö 9:61 och Lidingö 9:75 som är de tre karaktärsmässigt mest betydelsefulla äldre villorna kring Kottla, enstaka 1940- och 1950-talsvillor.
- Den raka vägen som förbinder Finedals sommarvilla med Fyrverkerifabriken och vägmiljön strax norr om Finedal som utgörs av en liten smal grusväg med fin anpassning i terrängen, som passerar sex husgrunder och troligen gick till Lidingö kyrka.

Råd och rekommendationer

Syftet med råd och rekommendationer är att de ska ge inspiration och vägledning kring hur fastighetsägare kan tänka kring förvaltningen av sin fastighet för att de värden som karaktäriserar området ska bevaras. De är också ett stöd vid handläggning av bygglovs- och planärenden för staden. De råd och rekommendationer som ges är inte juridiskt bindande.

Förutom vad som anges i Lidingös kulturmiljöprogram Del 1 gällande vård och underhåll av byggnader ges följande råd:

- Fornlämningar inom området skyddas genom kulturmiljölagens andra kapitel om fornminnen. Vid förändring krävs tillstånd av länsstyrelsen.
- Kulturlandskapets ålderdomliga prägel med öppna hagmarker, gravfält från järnåldern, kommunikationsstråk av ålderdomlig karaktär med rester av äldre gårdsmiljöer bör bevaras och underhållas så att det inte växer igen.
- Området bör fortsatt präglas av agrart skärgårdslandskap med hållmarker, berg i dagen, lövskog och tallskogsdungar.
- Byggnaderna inom Storgårdsvägen-Finedal ursprungliga arkitektoniska uttryck bör bevaras och vara vägledande vid underhållsarbeten.
- Villa Finedals, Hangöborg och andra sommarnöjen från 1800-talets slut med ursprungliga delar och detaljer såsom fasader i tidstypisk panelarkitektur, rikt spröjsade fönster, verandor och förstukvistar bör bevaras, väl anpassade material och metoder bör användas.
- Industriminnet Fyrverkerifabrikens byggnader i gråsten och trä samt faluröda förrådsbyggnader med plåtbelagda tak bör bevaras och vara vägledande vid underhållsarbeten.
- Kottla gård med anor från 1600-talet bör vårdas och underhållas med väl anpassade material och metoder för att säkerställa att gårdens kulturhistoriska värden består.
- Äldre bevarad gårdsstruktur med mangårdsbyggnad från sent 1700-tal och 1800-tal bör bevaras exteriört avseende volym och karaktär.

- Byggnadernas ursprungliga arkitektoniska uttryck bör bevaras och vara vägledande vid renovering.
- Fönster och dörrar/portar i originalutförande samt äldre om- och tillbyggnader bör renoveras med väl anpassade material och metoder.
- Parkanläggningen vid Kottla gård med häckar, staket och högvuxna lövträd som ramar in mangården mot vägen bör bevaras.
- Äldre träd bör inte fällas om det inte är nödvändigt av naturvårdsskäl. Träd som måste tas ned bör ersättas.